

СТАТИИ / ARTICLES

ОБЕКТАТ НА ПРЕСТЪПЛЕНИЕТО И ОБЩЕСТВЕНАТА ОПАСНОСТ

Борис Велчев

THE OBJECT OF THE CRIME AND THE SOCIAL DANGER

Boris Velchev

Abstract: *The article explores the connection between the object of the crime and its social danger. A conclusion is made, that the provision of Art. 10 of the Criminal Code practically contains a definition of the object of the crime. Its concept is analyzed in historical perspective with the recommendation that it is defined as a legally protected interest, rather than as “social relations”.*

Key words: *Criminal Law, object of crime, social danger.*

Обществената опасност има две основни проявления.

От една страна, тя може да се изрази в риск, във възможност определени правно защитени ценности (блага, обществени отношения) да бъдат увредени от престъплението. Думата „опасност“ най-ярко съдържа признаците на думата „риск“. Оценката на този риск е субективна. Колкото по-значими са защитените правни ценности (блага, отношения), толкова по-строга е тази оценка. Дори и незначителната опасност за живота или здравето на личността, например, би оправдала намесата на държавата с наказателноправни средства. Нещо повече, колкото е по-важна съответната правна ценност, толкова по-широк е кръгът от деяния, които е оправдано да бъдат инкриминирани, ако я засягат. В определен смисъл оценката за обществената опасност на едно деяние е в основата на превенцията. Колкото по-значими са засегнатите ценности, толкова по-напред „се изтегля“ тяхната наказателноправна защита. Дори само възможността важни за правото блага (ценности, отношения) да бъдат увредени, понякога е достатъчна, за да бъде обявено едно деяние за престъпление.

Второто измерение на обществената опасност е във вредите, които деянието реално е нанесло на правно защитени ценности (блага, отно-

шения). Тук вече не става дума за риск, а за реална вреда. Тези вреди на законодателно ниво могат да бъдат предвидени само в определени рамки. На практика, техният конкретен размер е в основата на индивидуализацията на наказателната отговорност. Това проявление на обществената опасност изисква криминализирането на деяния, които са засегнали в значителна степен правно защитени ценности, които дори и да не са от приоритетно значение, са достатъчно важни за обществото, за да бъде оправдано използването на наказателна репресия в тяхна защита.

Посочвам тези две очевидни истини за същността на обществената опасност, защото те са отправна точка за аргументиране на нейната полезност като правен институт. Тази полезност както за законодателството, така и за правната теория, има понякога неочаквани измерения.

На основния въпрос, защо едно деяние е общественоопасно, единственият разумен, макар и доста неопределен отговор е, че то е такова, защото засяга интереси, защитени от правото. Другото име на тези интереси е „обект на престъплението“.

Една от подценените връзки между институтите на наказателното право е между обществената опасност и обекта на престъплението. Тази връзка си струва да бъде анализирана.

Твърди се, че обектът на престъплението отдавна е изяснен теоретично в теорията на българското право. Най-често той бива определен като едно или повече обществени отношения, които престъпното деяние застрашава или уврежда.

Приема се, че не всички обществени отношения, които деянието уврежда или застрашава, са негов обект на посегателство. Престъпното деяние може фактически да уврежда различни отношения, но за негов обект се приемат само тези от тях, които са правно защитени. Едно убийство може да засяга семейни, лични, емоционални и всякакви други отношения, но признатата от наказателното право опасност на това престъпление се корени във факта, че то въздейства отрицателно върху обществените отношения, свързани с живота.

Неслучайно свързах обекта с обществената опасност. Без идеята за обществената опасност няма как да разберем понятието за обект на престъплението. Всъщност, може да се поддържа, че по определен начин понятието за обект дори е законово дефинирано в чл. 10 НК. По един нетрадиционен начин НК на практика съдържа легално определение за обект на престъплението.

Не ми е известно подобен извод да е бил правен в правната ни литература от Ненов насам, но той ми се струва очевиден¹. Не можем истински да разберем идеята за обект на престъплението освен чрез обществената опасност на деянието. В това виждам една от основните ползи на този институт за развитието на теорията на наказателното право.

Тази връзка позволява да бъде направен опит за преразглеждането на понятието за обект на престъплението през призмата на обществената опасност.

Нека сега се замислим как би изглеждало нашето наказателно право без понятието за обект. Често пъти то се възприема като изкуствена теоретична конструкция, като чисто теоретичен инструмент за анализ на престъплението. Всъщност, правното значение на обекта на престъплението значително надхвърля теорията. Ще си позволя да посоча само две от насоките, в които се проявява практическото значение на обекта. Първата и най-познатата насока е в това, че обектът дава възможност за структурирането и подредбата на наказателния закон. Ако престъпленията не се подредят по глави и раздели съ-

образно с това, какви отношения засягат, законът би се оказал в „насипен вид”. Вътрешната хармония на НК се изгражда на основата на законодателното разбиране за това, какъв обект има съответното престъпно деяние.

Второто значение е по-малко оценявано в теорията. Обектът на престъплението позволява да бъде направена преценка на приложното поле на един или друг състав. След като бъде използван, за да подреди престъпленията в Особената част на НК, обектът започва да живее свой живот и се превръща в методологически инструмент за определяне на приложния обхват на съставите. Така например, дълго време съдебната практика се колебаеше дали е възможно да се извърши престъпление по служба в стопанския сектор. Имаше многобройни досъдебни и съдебни производства по чл. 282 НК, извършени от длъжностни лица в търговската (и особено в банковата) сфера. Основната част от тях закономерно приключи с оправдателни присъди, докато преди малко повече от десет години съдебната и прокурорската практика приеха, че обектът на престъплението по чл. 282 НК е определен от названието на Глава осма от НК и изключва обвинения за това престъпление, ако то не е извършено от лица в системата на държавните органи и обществените организации или от лица, изпълняващи публични функции. Ако практиката беше осъзнала значението на обекта на престъплението, не просто нямаше да се стигне до предопределени оправдателни присъди, но може би щеше да има и реално наказани виновници за банковата криза от 90-те години.

Дори само тези два примера показват значението на понятието за обект на престъплението, а оттам — и на обществената опасност на деянието като основна съдържателна част на това понятие.

Не може да има престъпление, което не разкрива обществена опасност. Това следва от самото определение на престъплението. От своя страна, обществената опасност се изразява в застрашаване или увреждане на „личността, правата на гражданите, собствеността, установения с Конституцията правов ред в Република България или други интереси, защитени от правото”. Елементарната логика изисква да приемем, че не може да бъде инкриминирано деяние, ако то не засяга един или повече елементи от така определения обект.

¹ Ненов прави сходен извод донякъде условно и без особена категоричност – **Ненов, Ив.** Наказателно право, Обща част, книга първа, С. 1992, с. 222.

Трудно може да приемем безкритично, че този обект може да се дефинира чрез понятието за „обществени отношения“. Давам си сметка, че обектът на престъплението, разбира се, като някакви правно защитени обществени отношения, е изключително утвърдено понятие в наказателното право. Струва ми се обаче, че то може да бъде заместено от по-подходящо понятие. Без да влизам в научна полемика, която значително би надхвърлила обхвата на тази статия, мисля, че би било полезно да изведем пред скоби няколко основни неща за обекта на престъплението.

Първото е, че обектът е функция от качествената определеност на обществената опасност на деянието. Онова, което престъплението засяга, определя и степента на неговата обществена опасност. Понятията за обект и за обществена опасност не просто са свързани – едното съдържа оценка за другото.

Второто е, че дефинирането на обществената опасност в чл. 10 НК по необходимост означава, че там е дадено и определение на обекта на престъплението.

Накрая, обектът на престъплението не е съвкупността от абстрактни обществени отношения, а може да се определи с понятийния апарат на самия закон – той е „интерес, защитен от правото“. Струва ми се, би било оправдано да кажем, че той е правна ценност. Част от ценностите конкретно посочва самият закон – личността, правата на гражданите и собствеността. Други законът посочва по-абстрактно – установения правов ред и „други интереси, защитени от правото“. Думата „други“ подчертава, че и конкретно посочените блага – личността, правата на гражданите, собствеността, правовият ред, също са защитени от правото интереси. Този извод напълно кореспондира и със задачата на НК така, както тя е определена в чл. 1.

Обектът на престъплението не е нищо друго, освен онзи защитен от закона интерес, заради посегателството върху който деянието е било криминализирано. Той е такава ценност, увреждането на която е опасно за цялото общество. Именно посегателството върху обекта прави деянието общественоопасно. Ще си позволя да повтора – понятията за обект на престъплението и за обществена опасност на деянието са в такава висока степен свързани, че едното не може без другото. Разбирането, че деянието непременно трябва да засяга правно защитени ценности, за да бъде ин-

криминирано, предопределя и необходимостта от обосноваване на понятието за обект на престъплението.

Това разбиране не е ново в теорията, а е само добре забравено старо. Наистина, теорията на социалистическото наказателно право изгради, при това относително сполучливо, понятието за обект на престъплението посредством инструмента „обществени отношения“.

Не съм сигурен дали всички ние, които се занимаваме с наказателно право, непременно и винаги сме имали идентично разбиране за обекта като правно защитени обществени отношения. Аз винаги съм си мислил, че това понятие е пълноценно, ясно и напълно позволява да се определи обектът на престъплението. Разбира се, всички сме си давали сметка, че изразът „обществени отношения“ е твърде аморфен. Поне в моето съзнание обектът (обществените отношения) биваше засегнат, когато деецът противоправно ги изменя и накърнява по този начин правната им защита.

Давам си сметка, че обектът като обществени отношения е принос на социалистическото наказателно право. Чел съм за предходните теории (главно руски) и съм си мислил, не може ли наистина правната норма да се приеме като обект на престъплението². В крайна сметка, това което деецът засяга с престъплението, е именно правилото за поведение, установено със съответната наказателноправна норма. Това разбиране обаче не просто ми се струваше твърде формално, то лишаваше понятието за обект от онези негови свойства, които да позволят пълноценното му практическо използване. Не ми беше чуждо и разбирането, че обект на престъплението са защитени от правото блага. Дори съм си мислил, че обектът на престъплението по дефиниция съдържа два компонента – самото накърнено благо и нормата, която го охранява. И все пак, никога не съм поставял системно под съмнение обществените отношения като обект на престъплението. Навикът, казват, е втора природа.

Разбира се, имаше случаи, за които това понятие – обществените отношения – „не вършеше работа“. Излишно е да припомням колко изкуствено звучеше изводът, че като материален израз на обекта дарът или имотната (тогава) облага при подкупа е всичко онова само в отсъствието на което могат нормално да се развиват обществените отношения, свързани с дейността на държавните органи и обществените организа-

² Виж **Наумов, А.** Российское уголовное право, Общая часть, М. 1996.

ции. И все пак, такива относително дребни проби в инаке стройната представа за обществените отношения като обект на престъплението не бяха от естество да я ерозират.

Обектът на престъплението, разглеждан като застрашени или засегнати правно защитени обществени отношения, беше безкритично възприет в теорията.

Ненов съвсем простичко заключава, че „системата обществени отношения, които правото защитава, са този обект, който правото защитава”³. Въпреки тази му категоричност, на практика трудно може да се намери изчерпателно и пълно обяснение какво разбира той под „обществени отношения”⁴.

Вероятно най-разгърнатата представа за обществените отношения като обект на престъплението излага Стойнов. Според него обектът на престъплението е „системата от вътрешно свързани помежду си и детерминирани правни връзки между членовете на обществото, които възникват по повод на определена материална или духовна ценност, чието съдържание е съвкупността от правата и задълженията на участниците в отношенията и които се осъществяват посредством поведението на тези участници”⁵. Същото определение Стойнов дава на обекта на престъплението и по-късно⁶.

Струва ми се, че в социалистическата правна теория безкритичното разбиране на обекта на престъплението като обществени отношения беше неоправдано. Разбира се, то до голяма степен беше породено и от отсъствието на някакъв системен интерес към обекта на престъплението в по-старата правна литература. Така например, Долапчиев посочва, че „престъплението е онази човешка постъпка, която противоречи на обективния правен ред, т.е. уврежда или туря в опасност едно чуждо правно благо, което може да се вмени във вина на дееца и което е заплашено от закона с наказание”⁷.

Той съвършено просто казва – „обектът на престъплението е винаги правният ред.”⁸ Разбира

се, като отчита високата степен на абстрактност на това определение, Долапчиев подчертава, че обектът на престъплението може да се дефинира като „правно благо”, което на свой ред определя като „човешки интереси, т.е., интереси или на отделната личност, или на обществото”.

Липсата на специален интерес към темата за обекта и в досоциалистическия, и в социалистическия период никак не предопредели постулата, че обект на престъплението не е нищо друго, освен защитени от правото обществени отношения. Оттам се създаде и традицията това разбиране да се приема като единствено вярно.

И така, как би могло да бъде определено понятието за обект на престъплението чрез инструментариума на обществената опасност?

Преди да се опитам да дам отговор на този въпрос, нужни са няколко исторически бележки.

Откъде тръгва идеята, че обект на престъплението са именно обществени отношения? Вече посочих, че тази теоретична конструкция има съветски произход, откъдето навлиза и в българското наказателно право. Но защо именно обществени отношения?

От руските и съветските автори, чиито съчинения съм проучвал, съм достигнал до няколко извода по този въпрос.

Първият е, че в основата на разбирането за обекта на престъплението именно като обществени отношения е чл. 5 от Ръководните начала по наказателно право на РСФСР от 1919 година⁹. Там престъплението е дефинирано като „нарушение на порядъка на обществените отношения, защитавани от наказателното право”. Това определение не е изненадващо, като отчетем, че Ръководните начала определят и наказателното право като такова, което съдържа „правни норми и други правни мерки, посредством които системата на обществените отношения на дадено класово общество бива защитавана от нарушения (престъпления) чрез репресия (наказание)”¹⁰.

Това нормативно положение слага край на разсъжденията, какво е обектът на престъпле-

³ Ненов, Ив. Наказателно право. Обща част, част първа. С. 1992, с. 222.

⁴ Констатацията, че това са „базисните и надстроечни отношения – свързани с икономиката, с държавно-политическата организация, с функционирането на държавния апарат, с личността и правата на гражданите, въобще с обществения ред”, ми се струва недостатъчна – Ненов, цит. съч., с. 222 – 223.

⁵ Стойнов, Ал. Жертвата на престъплението. С., 1993, с. 23.

⁶ Стойнов, Ал. Наказателно право“. С. 1999, с. 148.

⁷ Долапчиев, Н. Наказателно право, Т. Първи. Обща част, С., 1941, с. 125.

⁸ Пак там, с. 136.

⁹ Руководящих началах по уголовному праву РСФСР 1919 года.

¹⁰ Чл. 2 от Ръководните начала.

нието, и му придава незаобиколима идеологическа характеристика. Като изхождаме от политическите реалности през 20-те години на миналия век, би било наивно да очакваме научната ерес да бъде поставено под съмнение понятие, дефинирано във важен документ на социалистическата политика. Струва ми се, че това обстоятелство до голяма степен е предопределило и липсата на особен теоретичен интерес към обекта на престъплението.

Вторият извод засяга съветската правна теория. Вече посочих, че в този исторически период едва ли би била възможна сериозна критика на идеологически постулат от формално научни позиции. След като Пионтковски пренася от политическия документ в теорията разбирането за защитените от правото обществени отношения като обект на престъплението, това понятие си остава господстващо за целия съветски период¹¹.

Третият извод не се нуждае от особена аргументация. Той се свежда до това, че постиженията на съветската правна наука се ползваха с особено уважение в българската социалистическа правна теория. Откъде в българското наказателно право е възприето разбирането за обществените отношения като обект на престъплението, е достатъчно ясно.

Четвъртият извод е, че нито Пионтковски, нито някои от останалите достъпни ми автори защитават убедително това разбиране. Вероятно водени от идеологическата инерция, повечето от тях безкритично го възприемат без особен анализ или коментар¹². Като цяло мога да обобща техните разбирания с мисълта на Трайнин – „обект на престъплението са социалистическите обществени отношения“.

В съветската литература открито се посочва, че „признаването на обществените отношения за обект на престъпното посегателство произтича от марксистко-ленинското учение за същността и служебната класова роля на наказателното право¹³.“ Цитатът продължава с разбирането на автора, че престъплението винаги е насочено към изменение на обществените отношения, а „охра-

ната на обществените отношения представлява охрана на интересите на социалистическото общество“. Без изменението на обществените отношения няма обществена опасност. За обществени отношения се приемат и животът, здравето и достойнството на човека, защото „където няма общество, няма личности“. Поради това личността бива разглеждана като съвкупност на обществени отношения, собствеността – като отношение между хората по повод вещи и т.н. Чрез това понятие се показва „класовият характер на престъплението, обосновава се важността на и необходимостта на охраната на основните обществени отношения с наказателноправни средства“. Нека приведа и едно определение – „възникващи или установени в интерес на групи, класи, общества отношения, регулирани от социалните норми и от принудителната сила на обществото“¹⁴. Обществени отношения са „обществени интереси в динамика, в действие“.

Последният извод е, че това разбиране и сега се очертава водещо, като само отделни автори препоръчват връщане към постиженията на руската дореволюционна наказателноправна наука, като разглеждат обекта като „блага (интереси), които престъплението засяга и които се защитават от наказателното право“¹⁵.

Изложеното показва защо исторически е възприета идеята обектът на престъплението да се определи като „обществени отношения“, но поне аз не мога да дам научно убедителен отговор защо това разбиране трябва да е господстващо и всъщност единствено в българската наказателноправна теория и в наши дни.

Според мен то може да бъде преразгледано. Казвам това със самокритичността на човек, който години наред убедено е преподавал обратното на студентите. Самите те трудно разбираха високата теоретична абстракция, как така едно убийство засяга „обществените отношения, свързани с живота на човека“.

Нямам съмнение, че обектът на престъплението не е самата правна норма. Обратното би лишило самото понятие за престъпление от

¹¹ Пионтковский А.А. Советское уголовное право. Т. 1. 1925.

¹² Виж напр. Брайнин, Я. Уголовная ответственность в советском уголовном праве, М. 1963, с. 165, както и Трайнин, А. Состав преступления по советскому уголовному праву, М. 1951, с. 175, както и Коржинский, Н. Объект и предмет уголовноправовой охраны, М. 1980, с. 11 – 47, Загородников, Н. Понятие объекта преступления в советском уголовном праве, Труды ВЮА, кн. 23, М. 1951.

¹³ Коржинский, Н. цит. съч, с. 16 – 17.

¹⁴ Пак там., с. 36.

¹⁵ Наумов, А. Российское уголовное право, Общая часть, М. 1996, с. 149.

материалната му характеристика. Престъпното деяние засяга не просто правото – то засяга защитен от правото интерес и поради това бива инкриминирано. Ако отстъпим от това разбиране, наказателното право започва да се развива в затворен кръг и се превръща в змия, захапала опашката си. Нужен е нов поглед върху обекта на престъплението, който едновременно да позволява запазването на материалната му характеристика, да бъде лишен от идеология и да носи добавена стойност както за теорията, така и за практиката.

Не съм привърженик на емоционалните аргументи. Не намирам, че трябва да преосмислим обекта на престъплението и вместо обществени отношения да го определим като правно благо само защото „другото принизява човека“¹⁶.

Вместо това предлагам да разгледаме обекта на престъплението през призмата на обществената опасност.

Всяко правонарушение засяга установения правен ред. Няма съмнение, че този извод е напълно валиден и за престъплението като най-тежко правонарушение. Но правен ред изобщо не съществува. Съществуват редица признати и защитени от правото интереси, чиято защита съставлява правния ред. Струва ми се, че може да се поддържа и още нещо – не само защитата на определени интереси е част от правния ред – такава част са и самите интереси, доколкото те са признати от правото. Някои от тях имат особено място в правния ред. Именно тези интереси, които оформят фундамента на правния ред и определят основната му характеристика, са обект на престъплението. Дали ще ги наречем правни блага (ценности), или не, е без особено значение. В съвременното българско право тези интереси неизчерпателно са посочени в чл. 10 НК – личността, правата на гражданите, собствеността и установения с Конституцията правен ред в Република България.

Не може да има съмнение, че модерното общество поставя човека в центъра на правната защита. Най-опасните престъпления засягат именно човека, разглеждан не само и единствено като биологично същество, но и като съвкупност от правно защитени интереси – достойнство, свобода, право на избор на партньор. Нещо повече, те засягат и онази предпоставка, без която не би могло да има правна защита на човека – държавата във всичките ѝ измерения. Обект на за-

щита са и собствеността, правата на човека и гражданина, както и редица други значими за съвременното демократично общество ценности.

Макар че сигурно ще прозвучи нестандартно, но понятията за обект на престъплението и за характер на обществената опасност на практика могат да се използват като синоними. И двете имат едно и също съдържание – признати и защитени от правото интереси на човека и обществото. В определен смисъл може да се каже, че систематиката на НК се основава и на правните ценности, които престъплението засяга.

Според мен няма особено съмнение в това, че обектът на престъплението по българското право и характерът на обществената опасност имат на практика едно и също съдържание. През тази призма можем да поддържаме, че обектът на престъплението не е самоцелна юридическа абстракция, а има легално определение в позитивното наказателно право – в чл. 10 НК.

Дори тази разпоредба да бъде отменена един ден, това няма да промени извода за връзката на обществената опасност и обекта на престъплението.

Този извод позволява още веднъж да повторя, че обществената опасност е институт, който е полезен не само за практиката, но и за правната теория. Нещо повече, отчитането на връзката между реалните правни ценности като обект на престъплението и обществената опасност като оценка на посегателството върху тях има значение и за преподаването по право. Мисля си, че студентите по-лесно биха възприели човека като ценност, защитена от правото, отколкото като съвкупност от обществени отношения. Ако наистина е така, то обектът на престъплението и неговото голямо значение за правната практика биха били разбрани в по-голяма степен.

БИБЛИОГРАФИЯ

Ненов, Ив. Наказателно право. Обща част, книга първа, С., 1992 г., с. 222 // **Nenov, Iv.** Nakazatelno pravo. Obshta chast, kniga parva, S., 1992, s. 222.

Наумов, А. Российское уголовное право, Общая часть, М. 1996 // **Naumov, A.** Rossiyskoe ugolovnoe pravo, Obshtaya chasty, M., 1996.

Стойнов, Ал. Жертвата на престъплението. С., 1993 г., с. 23 // **Stoynov, Al.** Zhertvata na prestaplenieto. S., 1993, s. 23.

¹⁶ **Наумов, А.** Российское уголовное право. Общая часть, М., 1996, с. 147.

Стойнов, Ал. Наказателно право. С., 1999, с. 148
// **Stoynov, Al.** Nakazatelno pravo. S., 1999, s. 148.

Долапчиев, Н. Наказателно право. Т. Първи, Обща част. С., 1941, с. 125 // **Dolapchiev, N.** Nakazatelno pravo. T. Parvi, Obshta chast. S., 1941, s. 125.

Пионтковски А.А. Советское уголовное право. Т. 1. 1925. // **Piontkovskiy A. A.** Sovetskoe ugovolnoe pravo. T. 1. 1925.

Брайнин, Я. Уголовная ответственность в советском уголовном праве, М. 1963, с. 165 // **Braynin, Ya.** Ugolovnaya otvetstvennosty v sovetskom ugovolnom prave, M. 1963, s. 165.

Трайнин, А. Состав преступления по советскому уголовному праву, М. 1951, с. 175 // **Traynin, A.** Sostav prestupleniya po sovetskomu ugovolnomu pravu, M. 1951, s. 175.

Коржинский, Н. Объект и предмет уголовноправовой охраны, М. 1980, с. 11 – 47 // **Korzhinskiy, N.** Obiekt i predmet ugovolnopravovoy ohran, M. 1980, s. 11 – 47.

Загородников, Н. Понятие объекта преступления в советском уголовном праве, Труды ВЮА, кн. 23, М. 1951 // **Zagorodnikov, N.** Ponyatie obaekta prestupleniya v sovetskom ugovolnom prave, Trud VYuA, kn. 23, M. 1951.